แนวทางแก้ไขปัญหากฎหมายต่อการมีบุตรของคู่สมรสเพศเดียวกัน : ศึกษากรณีพระราชบัญญัติคุ้มครองเด็กที่เกิดโดยอาศัยเทคโนโลยีช่วยการเจริญพันธุ์ทางการแพทย์ พ.ศ. 2558*

THE LEGAL MEASURES TO SOLVE THE LEGAL PROBLEMS REGARDING CHILDBEARING OF SAME-SEX COUPLES: A STUDY ON PROTECTION OF A CHILD BORN BY MEDICALLY ASSISTED REPRODUCTIVE TECHNOLOGY ACT B.E. 2558

ชิตาพร พิศลยบุตร โต๊ะวิเศษกุล[1] และ ดารณี แสงนิล[2]

Chitaporn Pisolyabutra Tovisetkul[1] and Daranee Saengnil[2]

[1]คณะนิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยบูรพา

[1]Faculty of Law, Burapa University, Thailand

[2]คณะสหวิทยาการ มหาวิทยาลัยขอนแก่น

[2]Faculties of Interdisciplinary Studies, Khon Kaen University, Thailand

Corresponding author E-mail: Daransa@kku.ac.th

วันที่รับบทความ : 16 กุมภาพันธ์ 2569; วันแก้ไขบทความ 20 กรกฎาคม 2569; วันตอบรับบทความ : 22 กรกฎาคม 2569

Received 16 February 2026; Revised 20 July 2026; Accepted 22 July 2026

บทคัดย่อ

การวิจัยนี้ เพื่อศึกษาสภาพปัญหากฎหมายเกี่ยวกับการมีบุตรของคู่สมรสเพศเดียวกัน ศึกษา แนวคิดและทฤษฎีเกี่ยวกับการมีบุตรของคู่สมรสเพศเดียวกันโดยอาศัยเทคโนโลยีช่วยการเจริญพันธุ์ทางการแพทย์ ศึกษาแนวทางแก้ไขพัฒนากฎหมายเพื่อให้คู่สมรสที่เป็นเพศ

*ชิตาพร พิศลยบุตร โต๊ะวิเศษกุล และ ดารณี แสงนิล. (2569). แนวทางแก้ไขปัญหากฎหมายต่อการมีบุตรของคู่สมรสเพศเดียวกัน : ศึกษากรณีพระราชบัญญัติคุ้มครองเด็กที่เกิดโดยอาศัยเทคโนโลยีช่วยการเจริญพันธุ์ทางการแพทย์ พ.ศ. 2558. วารสารสหศาสตร์การพัฒนาสังคม, 4(5), 909-923.

Chitaporn Pisolyabutra Tovisetkul and Daranee Saengnil. (2026). The Legal Measures To Solve The Legal Problems Regarding Childbearing Of Same-Sex Couples: A Study On Protection Of A Child Born By Medically Assisted Reproductive Technology Act B.E. 2558. Journal of Interdisciplinary Social Development, 4(5), 909-923.;

DOI: https://doi.org/10.

Website: https://so12.tci-thaijo.org/index.php/JISDIADP/

เดียวกันได้รับสิทธิในการเข้าถึงบริการทางการแพทย์ของเทคโนโลยีช่วยการเจริญพันธุ์ทางการแพทย์ ตามพระราชบัญญัติคุ้มครองเด็กที่เกิดโดยอาศัยเทคโนโลยีช่วยการเจริญพันธุ์ทางการแพทย์ พ.ศ.2558 เท่าเทียมกับคู่สมรสที่เป็นเพศชายและหญิงผู้วิจัยใช้รูปแบบวิจัยเชิงคุณภาพด้วยการวิจัยเชิงเอกสาร โดยมีขอบเขตการศึกษาเฉพาะกรณีการได้รับสิทธิของคู่สมรสเพศเดียวกันในการเข้าถึงบริการทางการแพทย์ การใช้เทคโนโลยีช่วยการเจริญพันธุ์ทางการแพทย์ ตามพระราชบัญญัติคุ้มครองเด็กที่เกิดโดยอาศัยเทคโนโลยีช่วยการเจริญพันธุ์ทางการแพทย์ พ.ศ.2558 และเปรียบเทียบกับกฎหมายของระบบคอมมอนลอว์(Common Law System) โดยศึกษากฎหมายของสหรัฐอเมริกาในมลรัฐแคลิฟอร์เนียและศึกษากฎหมายของระบบซิวิลลอว์(Civil Law System) โดยศึกษากฎหมายของประเทศแคนาดา

ผลการศึกษาวิจัยพบสภาพปัญหาว่า คู่สมรสเพศเดียวกันไม่มีสิทธิเข้าถึงบริการทางการแพทย์ในการมีบุตรโดยอาศัยเทคโนโลยีช่วยการเจริญพันธุ์ทางการแพทย์ ด้วยกฎหมายตามพระราชบัญญัติคุ้มครองเด็กที่เกิดโดยอาศัยเทคโนโลยีช่วยการเจริญพันธุ์ทางการแพทย์ พ.ศ. 2558 ให้สิทธิเฉพาะคู่สมรสที่เป็นเพศชายและหญิงเท่านั้น

ผู้วิจัยได้ข้อค้นพบว่านอกจากการพัฒนากฎหมายเพื่อรับรองสิทธิทางครอบครัว สิทธิในการเจริญพันธุ์ของคู่สมรสเพศเดียวกันในการมีบุตรโดยอาศัยเทคโนโลยีช่วยการเจริญพันธุ์ทางการแพทย์แล้ว จะต้องพัฒนากฎหมายเพื่อปกป้องสิทธิของเด็กที่เกิด มีระบบ มีเจ้าหน้าที่ ในการติดตาม ตรวจสอบ การเจริญเติบโต ทั้งทางร่างกาย จิตใจ สภาพแวดล้อมของเด็ก เพื่อป้องกันและคุ้มครองสิทธิของเด็ก และป้องกันการค้ามนุษย์ด้วย ผู้วิจัยเสนอแนวทางในการแก้ไขปัญหากฎหมายต่อการมีบุตรของคู่สมรสเพศเดียวกัน โดยแก้ไขเพิ่มเติมพระราชบัญญัติคุ้มครองเด็กที่เกิดโดยอาศัยเทคโนโลยีช่วยการเจริญพันธุ์ทางการแพทย์ พ.ศ. 2558 กำหนดรองรับสิทธิเข้าถึงบริการทางการแพทย์ในการมีบุตรโดยอาศัยเทคโนโลยีช่วยการเจริญพันธุ์ทางการแพทย์ของคู่สมรสเพศเดียวกัน กำหนดหลักเกณฑ์ วิธีการ และเงื่อนไข การพิจารณาคุณสมบัติ ความพร้อมในการมีบุตรของคู่สมรสเพศเดียวกัน และกำหนดให้มีระบบในการบริหารจัดการ การติดตาม ตรวจสอบ คุ้มครองสิทธิของเด็กที่เกิดโดยอาศัยเทคโนโลยีช่วยการเจริญพันธุ์ทางการแพทย์

คำสำคัญ: เทคโนโลยีช่วยการเจริญพันธุ์ทางการแพทย์, คู่สมรสเพศเดียวกัน, การตั้งครรภ์แทน

Abstract

This research aims to study the legal problems regarding having children between same-sex couples and to study the concepts and theories regarding having children between same-sex couples using medical reproductive technology.This research examines the development of legal solutions to ensure that same-sex couples have the right to access medical services related to assist reproductive technologyunder The Protection of Children Born through Assisted Reproductive Technology Act B.E. 2015, especially the equal rights for married couples of the same gender.

The researcher used a qualitative research design with documentary research, with the scope of the study specifically focusing on the rights of same-sex couples to access medical services and the use of medically assisted reproductive technologies under The Protection of Children Born through Assisted Reproductive Technology Act B.E. 2015and compare with the laws of the Common Law System by studying the laws of the United States in the State of California and study the laws of the Civil Law System by studying the laws of Canada.

This research found that the same-sex couples do not have the right to access medical services for having children using medically assisted reproductive technology. This right is only given to couples who are heterosexual. So that the development of laws to recognize family rights, reproductive rights of same-sex couples in having children using medically assisted reproductive technology, laws to protect the rights of children born. Moreover, there should have a system and staff to monitor and inspect children's physical, mental, and environmental growth to protect and defend children's rights and prevent human trafficking.

Keywords: Medically Assisted Reproductive Technology (ART), same-sex couples, surrogating

บทนำ

ครอบครัวเป็นสถาบันที่เป็นรากฐานที่สำคัญของสังคม สถาบันครอบครัวที่เข้มแข็งก่อให้เกิดการพัฒนาสังคมอย่างยั่งยืน เมื่อกล่าวถึงความหมายของคำว่า “ครอบครัว” พบว่า โอลสันและดีเฟรน(Olson & Defrain)

นักวิชาการด้านครอบครัว กล่าวว่า ครอบครัว หมายถึง บุคคลตั้งแต่สองคนขึ้นไปที่มีข้อตกลงในการที่จะใช้ชีวิต ใช้ทรัพยากร ตัดสินใจ และให้คุณค่าต่อการดำเนินชีวิตร่วมกัน ซึ่งความหมายดังกล่าวนี้สามารถครอบคลุมความหลากหลายของครอบครัว การให้คุณค่า และชาติพันธุ์ของครอบครัว เมื่อศึกษาถึงทฤษฎีพัฒนาการครอบครัว (Family Development Theory) พบว่าอีเวลิน ดูวัล และรูเบ็น ฮิลล์ (Evelyn Duvall and Ruben Hill) ให้ความสำคัญกับการศึกษารูปแบบวัฏจักรชีวิตครอบครัว(Family Life Cycle)หน้าที่บิดามารดาและบุตร กระบวนการพัฒนาตามรูปแบบวัฏจักรชีวิตครอบครัว แนวคิดของทฤษฎีพัฒนาการครอบครัว ให้ความหมายของคำว่า “ครอบครัว” หมายถึง สถาบันที่ประกอบด้วยบุคคลต่างๆ ที่มีปฏิสัมพันธ์ต่อกันจากการแต่งงาน การให้กำเนิดบุตร หรือการรับบุตรบุญธรรม โดยมีวัตถุประสงค์หลัก คือ การสร้างและรักษาไว้ซึ่งวัฒนธรรมร่วมกัน โดยทำหน้าที่ในการส่งเสริมพัฒนาการด้านร่างกาย ด้านจิตใจ ด้านอารมณ์ความรู้สึก ตลอดจนพัฒนาการทางสังคมของสมาชิกแต่ละคนในครอบครัว ทั้งนี้สภาวะของครอบครัวมีการเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา ขึ้นอยู่กับความต้องการที่จำเป็นของสมาชิกในครอบครัว ขึ้นอยู่กับความสัมพันธ์ระหว่างสมาชิกในครอบครัว และขึ้นอยู่กับผลกระทบทางด้านสังคมต่อสมาชิกในครอบครัว ปัจจัยต่างๆเหล่านี้จะเป็นตัวกำหนดองค์ประกอบของหน้าที่การงานทางด้านพัฒนาการของสมาชิกในครอบครัว และขึ้นอยู่กับช่วงจังหวะและท่วงทำนองในการดำเนินวิถีชีวิตของสมาชิกในครอบครัว

สถาบันครอบครัวยังเป็นหน่วยธรรมชาติและพื้นฐานของสังคม ชอบที่จะได้รับการคุ้มครองจากสังคมและรัฐ โดยตามปฏิญญาสากลว่าด้วยสิทธิมนุษยชน (Universal Declaration of Human Rights) ข้อ 16 (1)-(3) กำหนดว่า (1) บรรดาชายและหญิงที่มีอายุครบบริบูรณ์แล้ว มีสิทธิจะสมรสและก่อร่างสร้างครอบครัวโดยปราศจากการจำกัดใด อันเนื่องจาก เชื้อชาติ สัญชาติ หรือศาสนา ต่างย่อมมีสิทธิเท่าเทียมกันในการสมรส ระหว่างการสมรส และในการขาดจากการสมรส (2) การสมรสจะกระทำโดยความยินยอมอย่างอิสระและเต็มที่ของผู้ที่จะเป็นคู่สมรสเท่านั้น (3) ครอบครัวเป็นหน่วยธรรมชาติและพื้นฐานของสังคม และย่อมมีสิทธิที่จะได้รับความคุ้มครองจากสังคมและรัฐ และในข้อ 7 ของปฏิญญาสากลว่า

ด้วยสิทธิมนุษยชน (Universal Declaration of Human Rights) ยังกำหนดว่า ทุกคนเสมอภาคกันตามกฎหมายและมีสิทธิที่จะได้รับความคุ้มครองของกฎหมายเท่าเทียมกัน โดยปราศจากการเลือกปฏิบัติใด ทุกคนมีสิทธิที่จะได้รับความคุ้มครองเท่าเทียมกันจากการเลือกปฏิบัติใดอันเป็นการล่วงละเมิดปฏิญญานี้ และจากการยุยงให้มีการเลือกปฏิบัติดังกล่าว จากข้อกำหนดข้อ 16 และข้อ 7 ของปฏิญญาสากลว่าด้วยสิทธิมนุษยชน (Universal Declaration of Human Rights)ดังกล่าว ครอบครัว จึงเป็นกลุ่มที่มีสิทธิที่จะได้รับการคุ้มครองจากสังคมและรัฐ และบุคคลทุกคนย่อมเสมอภาคกันตามกฎหมาย มีสิทธิที่จะได้รับความคุ้มครองของกฎหมายเท่าเทียมกัน

แนวคิดเรื่องสิทธิในการเจริญพันธุ์ได้รับการยอมรับว่าเป็นสิทธิมนุษยชนขั้นพื้นฐาน โดยปรากฏการรับรองในการประชุมระหว่างประเทศว่าด้วยประชากรและการพัฒนาใน ค.ศ. 1994 (1994 International Conference on Population and Development; ICPD) ในที่ประชุมดังกล่าวมีการประกาศแผนปฏิบัติการเกี่ยวกับสิทธิในการเจริญพันธุ์ ในย่อหน้าที่ 7.3 โดยระบุว่า “สิทธิในการเจริญพันธุ์ครอบคลุมถึงสิทธิมนุษยชนบางประการ ซึ่งได้รับการยอมรับในกฎหมายภายในของประเทศต่างๆ ตราสารสิทธิมนุษยชนระหว่างประเทศ และตราสารอื่นๆ ในทางระหว่างประเทศที่ได้รับการยอมรับโดยฉันทามติ สิทธิเหล่านี้ตั้งอยู่บนพื้นฐานของการยอมรับสิทธิขั้นพื้นฐานของคู่รักและปัจเจกทุกคนในการตัดสินใจอย่างอิสระและโดยมีความรับผิดชอบต่อการกำหนดจำนวนการมีบุตร ระยะห่างของการมีบุตร รวมถึงสิทธิในการได้รับข้อมูลและวิธีการเพื่อการตัดสินใจในเรื่องดังกล่าว ทั้งนี้ รวมไปถึงสิทธิในการที่จะได้รับมาตรฐานขั้นสูงสุดเกี่ยวกับสุขภาพทางเพศและการเจริญพันธุ์ รวมไปถึงสิทธิในการตัดสินใจที่เกี่ยวข้องกับการเจริญพันธุ์ โดยปราศจากการเลือกปฏิบัติ การบังคับ และการใช้ความรุนแรง ดังที่ปรากฏในตราสารสิทธิมนุษยชน”

ปัจจุบัน ประเทศไทยได้แก้ไขเพิ่มเติมประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ บรรพ 5 มาตรา 1448 การสมรสจะทำได้ต่อเมื่อบุคคลทั้งสองฝ่ายมีอายุสิบแปดปีบริบูรณ์แล้ว แต่ในกรณีมีเหตุอันสมควร ศาลอาจอนุญาตให้ทำการสมรสก่อนนั้นได้เป็นการให้สิทธิบุคคลทุกเพศสามารถสมรสกันได้โดยไม่จำกัดเพศการสมรสเฉพาะระหว่างชายกับหญิงเหมือนในอดีตอย่างไรก็ตามแม้มีการแก้ไขกฎหมายให้สิทธิบุคคลหลากหลายทางเพศในการสมรสอันสอดคล้องกับหลักสิทธิมนุษยชนมีกฎหมายรองรับสถานภาพในฐานะเป็นคู่สมรสแล้วก็ตาม แต่คู่สมรสซึ่งเป็นเพศเดียวกันยังไม่สามารถเข้าถึงสิทธิในการมีบุตรโดยอาศัยเทคโนโลยีช่วยการเจริญพันธุ์ทาง

การแพทย์ ตามพระราชบัญญัติคุ้มครองเด็กที่เกิดโดยอาศัยเทคโนโลยีช่วยการเจริญพันธุ์ทางการแพทย์ พ.ศ.2558 เท่าเทียมกับคู่สมรสที่เป็นเพศชายและหญิงทั้งที่ในข้อ 7 ของปฏิญญาสากลว่าด้วยสิทธิมนุษยชน (Universal Declaration of Human Rights)กำหนดให้บุคคลทุกคนย่อมเสมอภาคกันตามกฎหมาย มีสิทธิที่จะได้รับความคุ้มครองของกฎหมายเท่าเทียมกัน

จากการศึกษาในเบื้องต้น คณะผู้ทำวิจัยจึงเห็นความสำคัญและสภาพปัญหาดังได้กล่าวข้างต้น จึงมีความต้องการศึกษาวิจัยในหัวข้อ“แนวทางแก้ไขปัญหากฎหมายต่อการมีบุตรของคู่สมรสเพศเดียวกัน : ศึกษากรณีพระราชบัญญัติคุ้มครองเด็กที่เกิดโดยอาศัยเทคโนโลยีช่วยการเจริญพันธ์ทางการแพทย์ พ.ศ.2558 (Legal measures to solve the problem of the lawregardingchildren of same-sex couples: Study on Protection of a Child Born by MedicallyAssisted Reproductive Technology Act,B.E.2558)” เพื่อศึกษาแนวทางให้คู่สมรสที่เป็นเพศเดียวกันได้รับสิทธิในการเข้าถึงบริการทางการแพทย์ในการมีบุตรโดยอาศัยเทคโนโลยีช่วยการเจริญพันธ์ทางการแพทย์ตามพระราชบัญญัติคุ้มครองเด็กที่เกิดโดยอาศัยเทคโนโลยีช่วยการเจริญพันธุ์ทางการแพทย์ พ.ศ.2558 เท่าเทียมกับคู่สมรสที่เป็นเพศชายและหญิงมีสิทธิครอบครัวที่จะได้รับการคุ้มครองจากสังคมและรัฐ มีสิทธิในการเจริญพันธุ์สร้างครอบครัวที่สมบูรณ์โดยอยู่ภายใต้รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ.2560 มาตรา 27 ในเรื่องการเข้าถึงบริการทางการแพทย์ของคู่สมรสเพศเดียวกัน ได้รับการรับรองหลักสิทธิความเสมอภาค

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

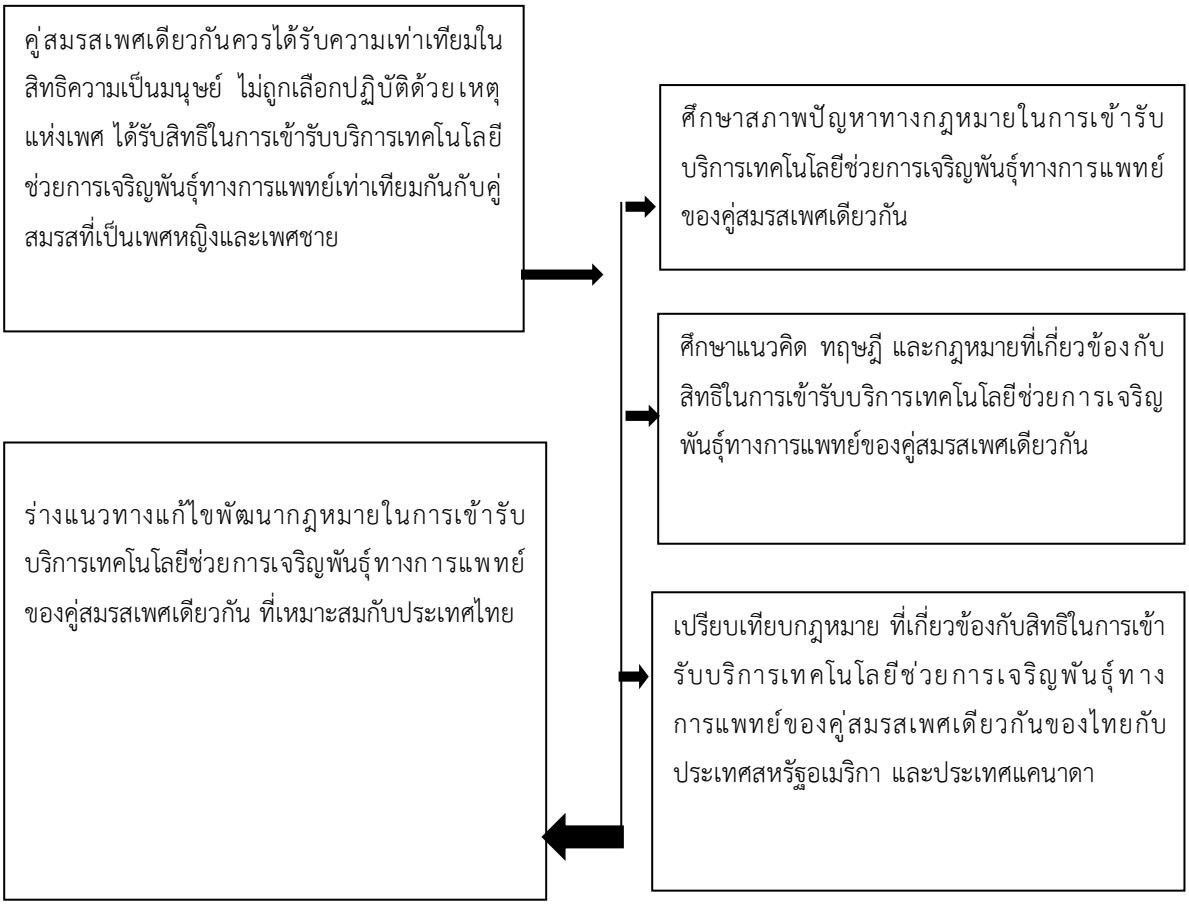
1) เพื่อศึกษาสภาพปัญหากฎหมายเกี่ยวกับการมีบุตรของคู่สมรสเพศเดียวกัน

2) เพื่อศึกษา แนวคิดและทฤษฎีเกี่ยวกับการมีบุตรของคู่สมรสเพศเดียวกันโดยอาศัยเทคโนโลยีช่วยการเจริญพันธุ์ทางการแพทย์

3) เพื่อศึกษาแนวทางแก้ไขพัฒนากฎหมายเพื่อให้คู่สมรสที่เป็นเพศเดียวกันได้รับสิทธิในการเข้าถึงบริการทางการแพทย์ เทคโนโลยีช่วยการเจริญพันธุ์ทางการแพทย์ ตามพระราชบัญญัติคุ้มครองเด็กที่เกิดโดยอาศัยเทคโนโลยีช่วยการเจริญพันธุ์ทางการแพทย์ พ.ศ.2558 เท่าเทียมกับคู่สมรสที่เป็นเพศชายและหญิง

กรอบแนวคิดการวิจัย

สมมติฐานในการศึกษาวิจัยคู่สมรสตามกฎหมายซึ่งมีเพศเดียวกัน ควรได้รับสิทธิทางครอบครัวในการมีบุตรโดยอาศัยเทคโนโลยีการช่วยการเจริญพันธุ์ทางการแพทย์ เท่าเทียมกันกับคู่สมรสที่เป็นเพศชายและหญิง จึงจำเป็นต้องแก้ไขพัฒนาพระราชบัญญัติคุ้มครองเด็กที่เกิดโดยอาศัยเทคโนโลยีช่วยการเจริญพันธุ์ทางการแพทย์ พ.ศ.2558 เพื่อให้เกิดความเท่าเทียมในสิทธิความเป็นมนุษย์ สิทธิทางครอบครัว สิทธิในการเจริญพันธุ์ ไม่ถูกเลือกปฏิบัติด้วยเหตุแห่งเพศผู้วิจัยกำหนดกรอบแนวคิดที่ใช้ในงานวิจัย ดังนี้

วิธีดำเนินการวิจัย

รวบรวมข้อมูลด้วยวิธีการศึกษาด้วยเอกสาร(Documentary Research) จากแหล่งต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นกฎหมายเอกสารทางวิชาการ วารสาร บทความ รายงานการประชุม หนังสือ งานวิจัย วิทยานิพนธ์ เอกสารต่างๆที่เกี่ยวข้องทั้งในประเทศและต่างประเทศ แล้วนำข้อมูลที่รวบรวมได้มาสรุป วิเคราะห์เนื้อหา (Context Analysis) และศึกษาเปรียบเทียบกับประเทศสหรัฐอเมริกาและประเทศแคนาดาเหตุผลที่เลือกเปรียบเทียบประเทศสหรัฐอเมริกาเนื่องมาจากประเทศสหรัฐอเมริกามีกฎหมายกลางระดับสหพันธรัฐ ที่คุ้มครองสิทธิ(Respect for Marriage Act)บังคับให้ทุกรัฐต้องยอมรับสถานะการสมรสของคู่รักเพศเดียวกันที่จดทะเบียนอย่างถูกต้อง คลอบคลุมไปถึงสิทธิประโยชน์ต่างๆ เช่น สิทธิในการรับมรดก การประกันสังคม สิทธิการเข้าเมืองรวมถึงการตัดสินใจทางการแพทย์ ประกอบกับมีคำพิพากษาตัดสินของศาลสูงสุด ในคดี Obergefell vs. Hodges ในปี 2015 ที่รับรองให้คู่รักเพศเดียวกันสามารถสมรสกันได้อย่างถูกต้องตามกฎหมายในทุกรัฐ ส่วนการศึกษาเปรียบเทียบกับประเทศแคนาดาในเรื่องสิทธิความเป็นครอบครัวของคู่สมรสเพศเดียวกันเนื่องจากประเทศแคนาดาเป็นประเทศแรกในทวีปอเมริกาและเป็นประเทศที่4 ของโลกที่ให้การรับรองการสมรสเพศเดียวกันถูกต้องตามกฎหมาย(Civil Marriage Act 2005) ครอบคลุมถึงสิทธิการรับรองบุตรบุญธรรม การอพยพย้ายถิ่นฐาน และสวัสดิการครอบครัวอย่างเท่าเทียมกัน

ผลการวิจัย

จากวัตถุประสงค์การศึกษาวิจัย ผู้วิจัยพบว่า 1) สภาพปัญหากฎหมายไทยในการใช้เทคโนโลยีช่วยการเจริญพันธุ์ทางการแพทย์สำหรับบุคคลหลากหลายทางเพศที่เป็นคู่สมรสเพศเดียวกันที่ต้องการมีบุตรว่าแม้บุคคลหลากหลายทางเพศจะเป็นคู่สมรสโดยชอบด้วยกฎหมายได้นับตั้งแต่ประเทศไทยภายใต้รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ.2560 มาตรา 27 เรื่องหลักความเสมอภาคและไม่เลือกปฏิบัติ ประกอบกับได้มีพระราชบัญญัติแก้ไขเพิ่มเติมประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ (ฉบับที่ 24) พ.ศ.2567 เริ่มบังคับใช้ในวันที่ 23 มกราคม พ.ศ.2568 ที่ให้บุคคลทุกเพศมีสิทธิในการก่อตั้งครอบครัว ทำให้บุคคลหลากหลายทางเพศมีสิทธิในการทำนิติกรรมการหมั้น การสมรส มีสถานภาพที่กฎหมายรองรับสิทธิในฐานะคู่หมั้น คู่สมรส ได้รับสิทธิ หน้าที่ สวัสดิการต่างๆตามที่กฎหมายกำหนดไว้เช่นเดียวกันกับชายและหญิง ตามประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ บรรพ 5 ลักษณะ 1 การสมรส รองรับสถานภาพการสมรส

ของบุคคลหลากหลายทางเพศในประเทศไทย แต่ยังไม่มีการแก้ไขกฎหมายรองรับในความสัมพันธ์ระหว่างบิดา มารดาบุตร ผู้ใช้อำนาจปกครอง และไม่มีการแก้ไขพระราชบัญญัติคุ้มครองเด็กที่เกิดโดยอาศัยเทคโนโลยีช่วยการเจริญพันธุ์ทางการแพทย์ พ.ศ. 2558 ในการให้สิทธิคู่สมรสที่เป็นบุคคลหลากหลายทางเพศ ทำให้คู่สมรสเพศเดียวกันไม่สามารถเข้าถึงบริการทางการแพทย์ในการมีบุตรโดยอาศัยเทคโนโลยีช่วยการเจริญพันธุ์ทางการแพทย์ได้ ผู้วิจัยพบว่าตามบทบัญญัติของพระราชบัญญัติคุ้มครองเด็กที่เกิดโดยอาศัยเทคโนโลยีช่วยการเจริญพันธุ์ทางการแพทย์ พ.ศ. 2558 ตลอดจนประกาศต่างๆที่ออกโดยอาศัยอำนาจภายใต้พระราชบัญญัตินี้ เช่น ประกาศแพทยสภา ประกาศกระทรวงสาธารณสุข ประกาศคณะกรรมการคุ้มครองเด็กที่เกิดโดยอาศัยเทคโนโลยีเจริญพันธุ์ทางการแพทย์ ให้สิทธิเฉพาะคู่สมรสที่เป็นเพศชายและหญิงเท่านั้นที่สามารถเข้าถึงบริการทางการแพทย์ในการมีบุตรโดยอาศัยเทคโนโลยีช่วยการเจริญพันธุ์ทางการแพทย์ได้เมื่อศึกษาบทบัญญัติของพระราชบัญญัติฉบับนี้ พบว่า มาตรา 3มาตรา 7(6) (7) มาตรา20มาตรา21มาตรา 29 มาตรา 23มาตรา 26 มาตรา 30 มาตรา 32 มาตรา 33 มาตรา 36 มาตรา 37 มาตรา 43 ใช้คำว่า“สามีและภริยาที่ชอบด้วยกฎหมาย” มาตรา 19 ใช้คำว่า“หญิงที่มีสามีที่ชอบด้วยกฎหมาย” มาตรา21ใช้คำว่า“ภริยาไม่อาจตั้งครรภ์ได้” “สามีที่ชอบด้วยกฎหมาย” “หญิงนั้นมีสามีที่ชอบด้วยกฎหมายหรือชายที่อยู่กินฉันสามีภริยา”มาตรา 22 ใช้คำว่า “อสุจิของสามีและไข่ของภริยาที่ชอบด้วยกฎหมาย” มาตรา 29ใช้คำว่า “ภริยาที่ชอบด้วยกฎหมายของสามีสามีหรือภริยาที่ชอบด้วยซึ่งประสงค์จะมีบุตร”ทำให้คู่สมรสเพศเดียวกันไม่สามารถเข้าถึงบริการทางการแพทย์ในการมีบุตรโดยอาศัยเทคโนโลยีช่วยการเจริญพันธุ์ทางการแพทย์ได้ดั่งเช่นคู่สมรสที่เป็นเพศชายเพศหญิง

จากการศึกษาตามวัตถุประสงค์ ข้อ 2) ผู้วิจัยพบว่าควรมีการพัฒนากฎหมายโดยรองรับสิทธิในการก่อตั้งครอบครัวตามหลักการยอกยาการ์ต้าว่าด้วยการใช้กฎหมายสิทธิมนุษยชนระหว่างประเทศในประเด็นวิถีทางเพศและอัตลักษณ์ทางเพศ ค.ศ.2006ที่ได้กำหนดเรื่องการสมรสและการก่อตั้งครอบครัวไว้ในหลักการ ข้อที่ 24 สิทธิในการก่อตั้งครอบครัว (The Right to Found a Family) มนุษย์ทุกคนมีสิทธิในการสร้างครอบครัวโดยไม่ขึ้นกับวิถีทางเพศ และอัตลักษณ์ทางเพศครอบครัวมีหลายรูปแบบ ห้ามมิให้ครอบครัวใดตกเป็นเหยื่อของการเลือกปฏิบัติจากสาเหตุแห่งวิถีทางเพศและอัตลักษณ์ทางเพศของสมาชิกคนหนึ่งคนใดในครอบครัว รัฐจักต้องใช้มาตรการทางนิติบัญญัติ ทางปกครองและอื่นๆที่จำเป็นเพื่อรับรองสิทธิในการสร้างครอบครัว รวมทั้งโดยให้มีโอกาสในการอุปการะบุตรบุญธรรม หรือการ

ตั้งครรภ์โดยใช้เทคโนโลยีทางการแพทย์ช่วย (รวมถึงการผสมเทียม) โดยไม่ถูกเลือกปฏิบัติจากสาเหตุแห่งวิถีทางเพศและอัตลักษณ์ทางเพศ (Everyone has the right to found a family, regardless of sexual orientation or gender identity. Families exist in diverse forms. No family may be subjected to discrimination on the basis of the sexual orientation or gender identity of any of its members. States shall: A. Take all necessary legislative, administrative and other measures to ensure the right to found a family, including through access to adoption or assisted procreation (including donor insemination), without discrimination on basis of sexual orientation or gender identity)

และตามวัตถุประสงค์การวิจัยข้อ 3) จากการศึกษาทฤษฎีพัฒนาการครอบครัว (Family Development Theory) และอนุสัญญาว่าด้วยสิทธิเด็ก (Convention on the Rights of the Child) ผู้วิจัยพบว่าทฤษฎีพัฒนาการครอบครัวให้ความสำคัญกับรูปแบบวัฏจักรชีวิตครอบครัว (Family Life Cycle) หน้าที่บิดามารดาและบุตร กระบวนการพัฒนาตามรูปแบบวัฏจักรชีวิตครอบครัว การสร้างและรักษาไว้ซึ่งวัฒนธรรมร่วมกัน โดยทำหน้าที่ในการส่งเสริมพัฒนาการด้านร่างกาย ด้านจิตใจ ด้านอารมณ์ความรู้สึก ตลอดจนพัฒนาการทางสังคมของสมาชิกแต่ละคนในครอบครัว ขึ้นอยู่กับความสัมพันธ์ระหว่างสมาชิกในครอบครัว และขึ้นอยู่กับผลกระทบทางด้านสังคมต่อสมาชิกในครอบครัวทั้งตามอนุสัญญาว่าด้วยสิทธิเด็ก (Convention on the Rights of the Child) เด็กมีสิทธิที่จะได้รับการพัฒนาอย่างเพียงพอทั้งทางด้านโภชนาการ สาธารณสุข การศึกษาขั้นพื้นฐานสิทธิที่จะได้รับการปกป้องคุ้มครองจากการถูกทำร้าย ทั้งทางร่างกาย จิตใจ หรือทางเพศ รวมถึงสิทธิในครอบครัว สิทธิในการมีชื่อและสัญชาติของตนเอง และสิทธิที่จะมีส่วนร่วมผู้วิจัยจึงได้ข้อค้นพบว่านอกจากการพัฒนากฎหมายเพื่อรับรองสิทธิทางครอบครัว สิทธิในการเจริญพันธุ์ของคู่สมรสเพศเดียวกันในการมีบุตรโดยอาศัยเทคโนโลยีช่วยการเจริญพันธุ์ทางการแพทย์แล้ว จะต้องพัฒนากฎหมายเพื่อปกป้องสิทธิของเด็กที่เกิดด้วย กำหนดหลักเกณฑ์ กำหนดอำนาจคณะกรรมการ เจ้าหน้าที่ในการพิจารณาการขอใช้เทคโนโลยีช่วยการเจริญพันธุ์ทางการแพทย์ ติดตาม ตรวจสอบ การเจริญเติบโต ทั้งทางร่างกาย จิตใจ สภาพแวดล้อมของเด็ก เพื่อป้องกันและคุ้มครองสิทธิของเด็ก และป้องกันการค้ามนุษย์ด้วย ขอเสนอแนะให้คณะกรรมการคุ้มครองเด็กที่เกิดโดยอาศัยเทคโนโลยีช่วยการเจริญพันธุ์ทางการแพทย์ อาศัยอำนาจของคณะกรรมการ ตามมาตรา 7 (4) ในการกำหนดหลักเกณฑ์ วิธีการ และเงื่อนไข คุณสมบัติ ความพร้อมของการมีบุตร ในการขอ

อนุญาตเกี่ยวกับการดำเนินการให้มีการตั้งครรภ์แทนของคู่สมรสเพศเดียวกัน และกำหนดให้มีระบบในการบริหารจัดการ การติดตาม ตรวจสอบ คุ้มครองสิทธิของเด็กที่เกิดโดยอาศัยเทคโนโลยีช่วยการเจริญพันธุ์ทางการแพทย์ ดังนั้นจากการศึกษาเปรียบเทียบกฎหมายของประเทศไทย สหรัฐอเมริกา และแคนาดา ผู้วิจัยได้ศึกษาเปรียบเทียบ พระราชบัญญัติคุ้มครองเด็กที่เกิดโดยอาศัยเทคโนโลยีช่วยการเจริญพันธุ์ทางการแพทย์ พ.ศ.2558 ของประเทศไทย กับประมวลกฎหมายครอบครัว (FAMILY CODE-FAM) หมวดที่ 12 ในส่วนที่ 7(PART 7 SURROGACY AND DONOR FACILITATORS, ASSISTED REPRODUCTION AGREEMENTS FOR GESTATIONALCARRIERS, AND OOCYTE DONATIONS) ข้อ 7960-7962 ของสหรัฐอเมริกา และพระราชบัญญัติการใช้เทคโนโลยีช่วยการเจริญพันธุ์ของมนุษย์ ค.ศ.2004 (Assisted Human Reproduction Act 2004; AHRA) ของประเทศแคนาดา ดังปรากฏตามตารางเปรียบเทียบกฎหมายประเทศไทย สหรัฐอเมริกา และประเทศแคนาดา ดังนี้

ตารางเปรียบเทียบ
กฎหมายประเทศไทย สหรัฐอเมริกา และประเทศแคนาดา

ประเทศไทย	สหรัฐอเมริกา	ประเทศแคนาดา
พระราชบัญญัติคุ้มครองเด็กที่เกิดโดยอาศัยเทคโนโลยีช่วยการเจริญพันธุ์ทางการแพทย์ พ.ศ.2558	ประมวลกฎหมายครอบครัว (FAMILY CODE-FAM) หมวดที่ 12 ในส่วนที่ 7(PART 7 SURROGACY AND DONOR FACILITATORS, ASSISTED REPRODUCTION AGREEMENTS FOR GESTATIONALCARRIERS, AND OOCYTE DONATIONS) ข้อ 7960-7962	พระราชบัญญัติการใช้เทคโนโลยีช่วยการเจริญพันธุ์ของมนุษย์ ค.ศ.2004 (Assisted Human Reproduction Act 2004; AHRA)
ใช้บังคับทั่วประเทศ	เป็นกฎหมายระดับมลรัฐ	ใช้บังคับทั่วประเทศ
ไม่แสวงหากำไร	มีทั้งแสวงหากำไร และไม่แสวงหากำไร	ไม่แสวงกำไร
จ่ายค่าตอบแทนแก่หญิงที่รับตั้งครรภ์แทนที่ไม่ได้	จ่ายค่าตอบแทนแก่หญิงที่รับตั้งครรภ์แทนที่ได้	จ่ายค่าตอบแทนแก่หญิงที่รับตั้งครรภ์แทนที่ไม่ได้
ห้ามจ่ายเงิน ซื้อ ขาย อสุจิ ไข่	จ่ายเงิน ซื้อ ขาย อสุจิ ไข่ ได้	ห้ามจ่ายเงิน ซื้อ ขาย อสุจิ ไข่

เด็กที่เกิดโดยอาศัยเทคโนโลยีช่วยการเจริญพันธุ์ทางการแพทย์ มีความสัมพันธ์เป็นบิดา มารดา บุตรตามกฎหมายกับผู้ที่ประสงค์มีบุตรนั้น แต่เฉพาะคู่สมรสที่เป็นเพศชายและหญิงเท่านั้น	เด็กที่เกิดโดยอาศัยเทคโนโลยีช่วยการเจริญพันธุ์ทางการแพทย์ มีความสัมพันธ์เป็นบิดา มารดา บุตรตามกฎหมายกับผู้ที่ประสงค์มีบุตรนั้น โดยไม่ต้องผ่านกระบวนการทางศาล สามารถเป็นผู้ปกครองโดยระบุในสูติบัตร ว่าเป็น Father Mother หรือ Parent ได้	เด็กที่เกิดโดยอาศัยเทคโนโลยีช่วยการเจริญพันธุ์ทางการแพทย์ มีความสัมพันธ์เป็นบิดา มารดา บุตรตามกฎหมายกับผู้ที่ประสงค์มีบุตรนั้น
คู่สมรสเพศเดียวกันไม่สามารถเข้าถึงบริการทางการแพทย์ในการใช้เทคโนโลยีช่วยการเจริญพันธุ์ทางการแพทย์	บุคคลจะสมรส หรือไม่สมรส และคู่สมรสเพศเดียวกัน สามารถเข้าถึงบริการทางการแพทย์ในการใช้เทคโนโลยีช่วยการเจริญพันธุ์ทางการแพทย์	บุคคลจะสมรส หรือไม่สมรส และคู่สมรสเพศเดียวกัน สามารถเข้าถึงบริการทางการแพทย์ในการใช้เทคโนโลยีช่วยการเจริญพันธุ์ทางการแพทย์

จากการศึกษาวิจัยเปรียบเทียบประเทศสหรัฐอเมริกาและประเทศแคนาดากับประเทศไทย ผู้วิจัยพบว่าควรกำหนดแนวทางแก้ไขเพิ่มเติมพระราชบัญญัติคุ้มครองเด็กที่เกิดโดยอาศัยเทคโนโลยีช่วยการเจริญพันธุ์ทางการแพทย์ พ.ศ.2558 กำหนดรองรับสิทธิเข้าถึงบริการทางการแพทย์ในการมีบุตรโดยอาศัยเทคโนโลยีช่วยการเจริญพันธุ์ทางการแพทย์ของคู่สมรสเพศเดียวกัน และกำหนดหลักเกณฑ์ วิธีการ และเงื่อนไข การพิจารณาคุณสมบัติ ความพร้อมในการมีบุตรของคู่สมรสเพศเดียวกัน และกำหนดให้มีระบบในการบริหารจัดการ การติดตามตรวจสอบ คุ้มครองสิทธิของเด็กที่เกิดโดยอาศัยเทคโนโลยีช่วยการเจริญพันธุ์ทางการแพทย์ โดยให้คณะกรรมการคุ้มครองเด็กที่เกิดโดยอาศัยเทคโนโลยีช่วยการเจริญพันธุ์ทางการแพทย์ อาศัยอำนาจของคณะกรรมการ ตามมาตรา 7 (4) ในการกำหนดหลักเกณฑ์ วิธีการ และเงื่อนไข คุณสมบัติ ความพร้อมของการมีบุตร ในการขออนุญาตเกี่ยวกับการดำเนินการให้มีการตั้งครรภ์แทนของคู่สมรสเพศเดียวกัน และกำหนดให้มีระบบในการบริหารจัดการ การติดตามตรวจสอบ คุ้มครองสิทธิของเด็กที่เกิดโดยอาศัยเทคโนโลยีช่วยการเจริญพันธุ์ทางการแพทย์ ตามแนวทางเปรียบเทียบของประเทศสหรัฐอเมริกาและแคนาดาที่กำหนดแนวทางหรือการรับรองสิทธิการเข้าถึงบริการทางการแพทย์ที่ชัดเจน และคลอบคลุมทุกขั้นตอน ของการคุ้มครองสิทธิของเด็กที่เกิดโดยอาศัยเทคโนโลยีช่วยการเจริญพันธุ์ทางการแพทย์

อภิปรายผล

สิทธิในการเจริญพันธุ์ได้รับการยอมรับว่าเป็นสิทธิมนุษยชนขั้นพื้นฐาน และหลักการยอกยาการ์ต้า ว่าด้วยการใช้กฎหมายสิทธิมนุษยชนระหว่างประเทศในประเด็นวิถีทางเพศและอัตลักษณ์ทางเพศ ค.ศ.2006 กำหนดเรื่องการสมรสและการก่อตั้งครอบครัวไว้ในหลักการข้อที่ 24 สิทธิในการก่อตั้งครอบครัว (The Right to Found a Family) มนุษย์ทุกคนมีสิทธิในการสร้างครอบครัวนอกจากนั้นผู้วิจัยได้ข้อค้นพบว่านอกจากการพัฒนากฎหมายเพื่อรับรองสิทธิทางครอบครัว สิทธิในการเจริญพันธุ์ของคู่สมรสเพศเดียวกันในการมีบุตรโดยอาศัยเทคโนโลยีช่วยการเจริญพันธุ์ทางการแพทย์แล้ว จะต้องพัฒนากฎหมายเพื่อปกป้องสิทธิของเด็กที่เกิด มีระบบ มีเจ้าหน้าที่ ในการติดตาม ตรวจสอบ การเจริญเติบโต ทั้งทางร่างกาย จิตใจ สภาพแวดล้อมของเด็ก เพื่อป้องกันและคุ้มครองสิทธิของเด็ก และป้องกันการค้ามนุษย์ด้วย

สรุป/ข้อเสนอแนะ

ผู้วิจัยเสนอแนวทางในการแก้ไขปัญหากฎหมายต่อการมีบุตรของคู่สมรสเพศเดียวกัน โดย **ข้อเสนอแนะข้อ 1) ในเชิงนโยบาย** ต้องมุ่งเน้นการรับรองสิทธิความเป็นพ่อแม่ตามกฎหมายและการเข้าถึงเทคโนโลยีช่วยเจริญพันธุ์อย่างเท่าเทียม แนวทางสำคัญได้แก่การแก้ไขกฎหมายคุ้มครองเด็กและกฎหมายอุ้มบุญให้เป็นกลางทางเพศตลอดจนปรับเกณฑ์พิจารณารับบุตรบุญธรรมในทางปฏิบัติให้สอดคล้องกับหลักสิทธิมนุษยชน **ข้อเสนอแนะข้อ 2) ในเชิงแก้ไขปรับปรุงกฎหมาย** ผู้วิจัยเสนอแนะให้มีการแก้ไขเพิ่มเติมพระราชบัญญัติคุ้มครองเด็กที่เกิดโดยอาศัยเทคโนโลยีช่วยการเจริญพันธุ์ทางการแพทย์ พ.ศ.2558 กำหนดรองรับสิทธิเข้าถึงบริการทางการแพทย์ในการมีบุตรโดยอาศัยเทคโนโลยีช่วยการเจริญพันธุ์ทางการแพทย์ของคู่สมรสเพศเดียวกัน กำหนดหลักเกณฑ์ วิธีการ และเงื่อนไข การพิจารณาคุณสมบัติ ความพร้อมในการมีบุตรของคู่สมรสเพศเดียวกัน และกำหนดให้มีระบบในการบริหารจัดการ การติดตาม ตรวจสอบ คุ้มครองสิทธิของเด็กที่เกิดโดยอาศัยเทคโนโลยีช่วยการเจริญพันธุ์ทางการแพทย์เพื่อเป็นแนวทางแก้ไขพัฒนากฎหมายเพื่อให้คู่สมรสที่เป็นเพศเดียวกันได้รับสิทธิในการเข้าถึงบริการทางการแพทย์ เทคโนโลยีช่วยการเจริญพันธุ์ทางการแพทย์ได้โดยแก้ไขเพิ่มเติมพระราชบัญญัติคุ้มครองเด็กที่เกิดโดยอาศัยเทคโนโลยีช่วยการเจริญพันธุ์ทางการแพทย์ พ.ศ. 2558 ให้ได้รับสิทธิเท่าเทียมกับคู่สมรสที่เป็นเพศชายและหญิง โดยแก้ไขเพิ่มเติมมาตรา 3 มาตรา 7 มาตรา 19มาตรา 20 มาตรา 21 มาตรา 22 มาตรา 23 มาตรา 26 มาตรา 29 มาตรา

30 มาตรา 32 มาตรา 33 มาตรา 36มาตรา 37 และมาตรา 43 **3) ข้อเสนอแนะการวิจัยครั้งต่อไป** สำหรับข้อเสนอแนะการวิจัยครั้งต่อไปนั้น ควรมีการศึกษาวิจัยเกี่ยวกับกฎหมายความสัมพันธ์ของบุคคลหลากหลายทางเพศในสถานภาพระหว่างบิดามารดาบุตร ผู้ใช้อำนาจปกครอง

เอกสารอ้างอิง

กรมองค์การระหว่างประเทศกระทรวงการต่างประเทศ. (2551). ปฏิญญาสากลว่าด้วยสิทธิมนุษยชน. เรียกใช้เมื่อ 12 มีนาคม 2569 จาก https://humanrights.mfa.go.th/human-rights/core-international-human-rights-instruments/declaration/

กำธรพฤกษานานนท์. (2561). เทคโนโลยีช่วยการเจริญพันธุ์. กรุงเทพมหานคร: ภาควิชาสูติศาสตร์และนรีเวชวิทยาคณะแพทยศาสตร์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

จิตรพรตพัฒนสิน. (2568). กฎหมายสมรสเท่าเทียม: กระดุมเม็ดแรกในการก่อตั้งครอบครัวของบุคคลที่มีความหลากหลายทางเพศ. วารสารกฤษฎีกา, 5(1), 6–28.

ฐิตาภรณ์น้อยนาลุ่ม. (2566). การพัฒนากฎหมายรองรับสิทธิของบุคคลที่มีความหลากหลายทางเพศ. วารสารวิชาการมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์มหาวิทยาลัยราชภัฏอุตรดิตถ์, 10(1), 185–197.

บรรจงเมืองสุวรรณ และวรรณวิภาเมืองถ้ำ. (2566). ปัญหาความเท่าเทียมของบุคคลที่มีความหลากหลายทางเพศในประเทศไทย. วารสารสังคมศาสตร์เพื่อการพัฒนาท้องถิ่นมหาวิทยาลัยราชภัฏมหาสารคาม, 7(1), 166–175.

บรรเจิดสิงคะเนติ. (2562). หลักพื้นฐานเกี่ยวกับสิทธิเสรีภาพและศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ (พิมพ์ครั้งที่ 6). กรุงเทพมหานคร: วิญญูชน.

พูนสุขเวชวิฐาน. (2557). ทฤษฎีครอบครัวเบื้องต้น: An introduction to family theories. กรุงเทพมหานคร: ภาพพิมพ์.

ไพโรจน์กัมพูสิริ. (2565). สิทธิและกฎหมายก่อตั้งครอบครัวของบุคคลหลากหลายทางเพศในประเทศไทย. กรุงเทพมหานคร: สถาบันสัญญาธรรมศักดิ์เพื่อประชาธิปไตย มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

สำนักงานคณะกรรมการสิทธิมนุษยชนแห่งชาติ. (2552). หลักการยอกยาการ์ตาว่าด้วยการใช้กฎหมายสิทธิมนุษยชนระหว่างประเทศในประเด็นวิถีทางเพศและอัตลักษณ์ทางเพศ ค.ศ. 2006. (พิมพ์ครั้งที่ 2). กรุงเทพมหานคร: สำนักงานคณะกรรมการสิทธิมนุษยชนแห่งชาติ.

California Legislative Information. (n.d.). Family Code, Division 12: Parent and child relationship. Retrieved May 16, 2025, from https://leginfo.legislature.ca.gov/faces/codes_displayexpandedbranch.xhtml?tocCode=FAM&division=12

Center for Reproductive Rights. (2009). Reproductive rights are human rights.

Gilroy, R. H. V. (2023). The law of assisted reproductive technologies for LGBTQ+ parents: A recognition regime of family law built in opposition to the regulatory regime. Berkeley Journal of Gender, Law & Justice, 38, 109–130. https://genderlawjustice.org/volume-38-2023

Government of Canada, Department of Justice. (2004). Assisted Human Reproduction Act, S.C. 2004, c. 2. https://laws-lois.justice.gc.ca/eng/acts/a-13.4/

Marsh, R. (2022). Upholding the dignity of gay men who are (prospective) parents: An analysis of adoption and surrogacy law. Journal of Social Welfare and Family Law, 44(3), 306–328. https://doi.org/10.1080/09649069.2022.2102764

United Nations Population Fund. (2014). Programme of action of the International Conference on Population and Development: 20th anniversary edition. https://www.unfpa.org/publications/international-conference-population-and-development-programme-action